

TELAFFUZ EDİLEN KELİMENİN YAZILI BİÇİMİNİN ETKİSİ ÜZERİNE

(Orta Dönem Uygur Metinlerine Göre)

Liliya TUGUSHEVA*

Çev. Ali ÇELİK**

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23: 319-321

Eski edebî metinlerdeki kelimelerin yazılı ve sesli biçimleri arasındaki ilişki sorunu, karşılaştırmalı-tarihsel dilbilimi alanının geniş bir parçasıdır. Bu yazıda sadece tanrıça *Zervan* adına tek bir terimin morfolojik ve fonetik şekilleri arasındaki ilişkiyi göz önünde bulunduracağız. İran kökenli olan bu tanrı (*Zervan*), *Zervanizm*'in en büyük tanrısı ve *chronos* (zaman) ile kaderin kişileştirilmesi olarak düşünülmüştür. Yazılı kaynaklara göre Soğdlular, *Zervanizm*'i 4. yüzyılın başında zaten biliyorlardı (Zaehner 1995: 166; Asmussen, 1965: 134). *Zervanizm*'in Orta Asya'ya özellikle Sogdiana'nın doğu kesimindeki tüccarlar tarafından getirildiği tahmin edilebilmektedir. Ayrıca *Zervan* teriminin Orta Asya'ya bazı İran halkları tarafından getirildiğinden şüphe de yoktur.

10-13. yüzyıllara ait yazılı kaynaklara göre Doğu Türkistan'da keşfedilen bu terim, Budist ve Manihaist eserlerde yaygın olarak kullanılmakta; ancak her yerde değiştirilmiş haliyle 'zru'; kelimenin ikinci hecesindeki *W, U*'ya çevrilmiş ve '*ZRW*' > '*ZRU*' olarak yazılmıştır. Bundan dolayı kutsal bir ismin değişikliğinin nadiren gerçekleştiği görülmektedir. Doğu Türkistan'daki Soğdluların diğer İran halklarından (Asmussen, 1965: 138) soyutlandıkları ve bunun neticesinde İran'ın dışında başka bir kültür alanının etkisinde kaldıkları bilinmektedir.

Doğu Türkistan'da yazılan ve Manihaizm eseri olan *Huastuanifti*'in Türkçe varyantında, *ezrua* terimi “Dört Kat Tanrı” – “Büyüküğün Babası”nın dört temel işaretinden birini ifade eder (van Tongerloo, 1994: 329-342). Tanrı Dörtlüsü, “Orta Asya Manihaizminin önemli bir dogmatik temelidir” (Asmussen, 1965: 220). Buna ek olarak “Doğu ve Batı Manihaistlerinin belgelerinde önemli bir İran etkisi de Tanrı'nın dörtlü öğretisidir” (van Tongerloo 1994, 336). Çin kaynaklarında Tanrı'nın bu dört özelliği, “nitelikleri” olarak belirtilir. 10. yüzyılda Arap yazar en-Nadim, kendisine ait *Fihrist*'inde bu dört özelliği şöyle tanımlar: *Allāh, nūruhū, quvvatuhū, hikmatuhū* “Allah, onun ışığı, onun gücü, onun bilgeliği” (Asmussen, 1965: 221). *Huastuanifti*'in Türkçe varyantında dörtlü geçiş şöyledir: *tört y(a) ruq tamya köngülümüz-dä tamqalad(i) m(i)z: bir amranmaq ez-rua tngri tamqası: ikinti kértgünm(ä)k kün ay tngri tamqası üeünä qorqmaq bés tngri tamqası: törtünä bilgä bilig burxanlar tamqası* (Dört Işık

* Tugusheva L. On the Influence of the Written Form of the Word on its Pronunciation (According to Early Medieval Uighur Texts). *Dunhuang Studies: Prospects and Problems for the Coming Second Century of Research*. St. Petersburg: Slavia Publishers, 2012. P. 261–262.

** Doktora Öğrencisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Anabilim Dalı, Bişkek/Kırgızistan, alicelik1989@yandex.com

Mührünü kalplerimizde mühürledik: birincisi aşk, Ezrua Tengri'nin mührü; ikincisi inanç, Güneş ve Ay Tanrısının mührü; üçüncüsü korku, Beş Katlı Altın'ın mührü; dördüncüsü bilgelik, Budaların mührü) (Xuastvanift, 15, Fn, 80-83). Bu pasajın en-Nadim'in yorumundaki şekli, bu dört terimden ilki, Tanrı'nın "niteliği" (özelliği) değil, Tanrı'nın kendisi (Allāh) anlamına geldiğini ve şu üç terimin özelliklerini belirttiğini göstermektedir: *nūruhū* "onun ışığı", *quvvatuhū* "onun gücü", *hikmatuhū* "onun bilgeliği". Türkçe tercümede bu dört terimden her biri ayrı Tanrı'ya işaret etmekte ve bu terimlerin her birinde *tngri* (tanrı) kelimesinin kullanımı ortaya çıkmaktadır. Bu son gerçek, Doğu Türkistan'daki Ezrua-Zervan teriminin 10-11. yüzyılda *Huastuanift*'in Türkçe varyantında kullanılmasından da anlaşılacağı üzere -Manihaizm metninde de olan bu Tanrı- Buda da dahil olmak üzere diğer Tanrılardan sadece biri olarak temsil edildiği için Burkanlar, Manihaist Yüce Tanrısını (Büyüklik Babası) pek fazla tanımlayamazdı (*Burkanlar*). Bu terimin anlamının değişimi, bölgede Budistlerin ilk zamanlardan beri baskın olduğu doğal süreçti. J.P. Asmussen'in gözlemine göre: "Çok erken bir aşamada... Hoten, Buda'nın öğretileri ve İslam'ın gelişine kadar Budizm çalışmalarının merkezi olarak bir dereceye kadar kabul edilmişti" (Asmussen 1965, 139) ve "...Din temelinde Mani misyonerlerinin... vaazlarının terminolojik yapı biçimini şekillendiren unsur, Budizm'dir (Asmussen 1965, 136). Nitekim Manihaizm eserlerinin Türkçe varyantlarından da anlaşılacağı üzere Budizm terimleri, kavramları ve deyimleri yaygın olarak kullanılmıştır. Hatta Tanrı'nın elçileri (Büyüklik Babası) Burkanlar/Budalar (*tngri y(a) levaéi burxanlar*: Budalar, Tanrının elçileri) olarak adlandırılabilirler (Xuastvanift, 13, Fns, 25-26). Doğu Türkistan'dan gelen Budist metinlerde *Ezrua*, Hint mitolojisinin Brahma'sına karşılık gelmektedir. Bu bölgedeki Budizm'in derinliğini hesaba katarak Manihaist metinlerindeki *Ezrua*'nın da *Brahma*'ya karşılık gelebileceği düşünülebilir J.P. Asmussen, "Bu süreçte Zurvān'ın ve Ohrmizd'in isimleri Brahma ve Indra'ya, misyon tekniğine ilişkin olarak, bu eski Hint tanrılarının popüler Budizm inancına sahip oldukları popülerliğinin arka planında agresif bir seçimdir." (Asmussen, 1965: 135) diye belirtmektedir. Ayrıca bu bağlamda *kün* ve *ay* kelimelerinin *tngri*'deki birleştirilmiş özneliği oluşturduğu, *kün ay tngri* ifadesinin birleşiminde garip biçimde yan yana getirilmesi mümkün değildir. En-Nedim'in geçiş dönemini *nuruhū* "Tanrı'nın ışığı" olarak nitelendiren tercümesinden sonra, bu iki sözcükte, bu "Tanrı'nın niteliği" değil, ayrı tanrı anlamına gelen "ışık" soyut kavramını ifade ettiği varsayılabilir. Çünkü *tngri* kelimesi bu birleşimi içermektedir.

Bu nedenle sadece yazı birimine dayalı olarak *ezrua* şeklinde okumak ve dönemin özgün telaffuzunun göz ardı edilmesi, Budizm'in uzun yıllardır etkili olduğu Doğu Türkistan gibi bölgelerde bu terimin orijinal kavramının kaybolmasından kaynaklanabilir. Ayrıca kabul edilmelidir ki Orta Asya, yüzyıllarca büyük ölçüde dinî ve kültürel bir karışıma maruz kalmıştır. ...Fakat Budizm, Doğu Türkistan tamamen *dârü'l-İslâm* oluncaya kadar büyük dinî ve kültürel-tarihsel senkretizmin en baskın faktörü olarak dayanmıştır. Böylece 10-11. yüzyılda Orta Asya'daki etkinin yönü -daha erken dönemlerden farklı olarak- ters yönde ilerlemekteydi. Zaten o devirlerde Manihaistler (Soğdlular), Orta Asya'nın doğu bölgelerinin dinî ve kültürel etkisi altındaydı.

Kaynakça

- ASMUSSEN, J. P. (1965). *Xuastvanift. Studies in Manichaesim*. Copenhagen: Prostant Apud Munksgaard.
- VAN TONGERLOO, A. (1994). "The Father of Greatness." *Gnosisforschung und Religionsgeschichte*. Festschrift für Kurt Rudolph zum 65. Geburtstag. Ed. by H. Preifiler, and H. Seiwert. Marburg: Diagonal-Verlag, 329-342.
- Xuastvanift. (Manikhejskoe pokayanie v grekhakh)*. (2008) Predislovie, transkripsiya uigurskogo teksta, perevod L. Yu. Tugushevoj. Kommentarii A.L. Khosroeva. Faksimile teksta. [Xuastvanift. Manichaeen Confession of Sins. Facsimile Edition. Preface, Transcription of the Uighur Text, Translation by L. Yu. Tugushev. Comments bu A.L. Khosroev] St. Petersburg: Nestor-Istoriya.
- ZAEHNER, Robert. C. (1955). *Zurvan. A Zoroastrian Dilemma*. Oxford: Clarendon Press.